

אקדמים

● ידעון האקדמיה ללשון העברית אלול תשס"ג

מאגר המונחים – סיכום ביניים

לעתים עולה ספק אם יש לרשום לערך שורש או נטע. כך קרה בערך אָדָהָם (גז מכרות; באנגלית: firedamp, ממילון האנרגיה). בירור ראשוני עם פרופ' שרגא אירמאי, איש הוועדה המרכזית למינוח טכנולוגי, העלה שמדובר במילה ישנה המוכרת לו מלפני שבעים שנה (הערך מופיע במילונו של יעקב כנעני משנת תש"ד, אך אין שם הסבר לדרך התהוותו). לדבריו ייתכן שהמילה **אדהם** היא צירוף של אָדָהָם (מן השורש המ"ם), וייתכן שהיא שם במשקל אָפְעֵל מן השורש דה"ם. עד שנכריע בשאלה, יישאר טור השורש של הערך ריק.

התלבטות נוספת נקרתה על דרכנו עם רישום הערך גְלוּמָה שנוסף לאחרונה למאגר בקליטת שמות הצמחים (מְלַעֵן שְׁעִיר-גְלוּמָה *Stipagrostis hirtigluma*). המילה היא החלופה העברית ל-*glume* (חלק מסוים בדגן). השאלה הייתה מה הקשר בין המילה הלועזית לעברית: האם מדובר במילה שאולה בעלת סיומת עברית או במונח הקשור לשורש גל"ם. פרופ' מרדכי כסלו, יו"ר הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל, הסביר שהגלומה עוטפת את השיבולית בדומה לגלימה. מכאן ההנחה שהשורש העברי גל"ם הדהד באוזני המחדש (ביאליק?). רשמנו אפוא את השורש הזה.

דכון המאגר

השימוש במאגר הן בקרב עובדי האקדמיה הן בקרב הציבור חושף בעיות וטעויות מסוגים שונים – בכתוב, בניקוד, בשיוך ערכים ועוד. כל בעיה וטעות נבדקות. מה שאפשר לתקן אנו מתקנים מיד, ומה שדורש בירור נרשם ויזכה לטיפול בעתיד.

במלאות שנתיים לפתיחת מאגר המונחים לשימוש הציבור ברשת האינטרנט אנו מבקשים לתאר כמה מפעולותינו במאגר, ובעיקר קליטת מונחים חדשים ועדכון המאגר.

קליטת מונחים

בשנתיים האחרונות (תשס"ב-תשס"ג) קלטנו כ-17,000 מונחים, רובם מונחים שזה להם הפרסום הראשון, וטרם יצאו לאור במהדורה מודפסת. תהליך קליטת המונחים כולל שיוך המונחים על תיבותיהם לערכים. ערכים רבים כבר קיימים במאגר, ונותר רק לקשר את התיבה שבמונח לערך המתאים. ערכים חדשים נרשמים בטבלת הערכים. הרישום כולל קביעת השורש, סוג הערך (שם), פועל או ערך מיוחד: שם פרטי, שם מקום או שם ייחוס), ניתוח (של פעלים: בניין וזמן).

קביעת השורש

לעתים רישום השורש מוביל אותנו לעיון לשוני מעניין. כך קרה בערך נָפָה – השאלה הייתה אם שורשו נו"ף (מלשון הַנִּיף) או נפ"י (מלשון נָפָה). בתום דיון ארוך נקבע השורש נפ"י. דוגמאות מסוג אחר הן מילים שאינן שקולות במשקל המתאים לגזרתן, והשאלה איזה שורש לרשום להן: מְסוּי (מס"ס או מס"י), יְבּוּא (בו"א או יב"א). שאלה זו עדיין צריכה עיון, והרישום הקיים במאגר זמני.

יש ערכים שאין רושמים להם שורש אלא נטע (לרוב הערך עצמו הוא הנטע), ובהם שמות פרטיים (כגון יעקב, יריחו), הלחמים (כגון תִּזְרָה, גְּלֶגֶשֶׁת), ראשי תיבות (דו"ח) ומילים לועזיות; כך גם שמות הסוגים של בעלי חיים וצמחים. לשמות ייחוס אנו רושמים את הערך שאליו הם מתייחסים. כך למשל במונחים חֶלּוֹן **צָרְפֶּתִי**, זְמֶרֶת **רְגוּרְגִיט**, עֶרְעֵר **אֶרְזִי** נרשמים הנטעים צָרְפֶּת, רְגוּרְגִיט, אֶרְזִי.

שנה טובה ומבורכת

הודעה לקוראיו

עד עתה הופצו גיליונות "אקדס" בלא תשלום. מעתה אנו נאלצים לגבות 15 ש"ח (כולל דמי משלוח) בעבור 3 גיליונות בשנה. סכום סמלי זה יסייע לנו להמשיך להוציא לאור את הידיעון.

מי שמעוניין לקבל לידיו את "אקדס" לשנת תשס"ד מתבקש אפוא לפנות למזכירות האקדמיה ללשון בטלפון 02-6493512 ולהסדיר את דמי החתימה (אפשר לשלם בכרטיס אשראי).

מי שמנוי על שני כתבי העת "לשונו" ו"לשונו לעם", יקבל את "אקדס" חינם. ■

עוד בגיליון

- "ולא ניכשל – מחיבוטיו של מתקין" מאת ברכה דלמצקי-פישלר
- לְמַד לְשׁוֹנָךְ
- "מבוא חדש-ישן למסורה" מאת יוסף עופר

מבוא חדש-ישן למסורה

מאת יוסף עופר

ישראל ייבין, המסורה למקרא

חלק א - המסורה; חלק ב - טעמי המקרא

ערך: יוסף עופר, אסופות ומבואות בלשון ג, הוצאת

האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ג, 254 עמ' עמ'

המונח "מגילות חילוניות" הוא אחד המושגים המפתיעים המתגלים בספרו החדש-ישן של ישראל ייבין, "המסורה למקרא" (ירושלים תשס"ג). יסודו של הספר בחוברת "מבוא למסורה הסברנית", שיצאה לאור לראשונה בשנת תשל"ב. החוברת הזאת נערכה מחדש, והחיבור יוצא עתה לאור במתכונת מעודכנת ומורחבת, בלוויית תצלומים ומפתחות.

"מגילות חילוניות" נכתבו, לדברי ייבין, בתקופה קדומה בתולדות ישראל, לפני שנת 700 לספירה, בטרם התחילו לכתוב בספרים העשויים דפים דפים (הקרויים מִצְּחָפִים). ובכן, מה פשרן של אותן מגילות? אומר על כך ייבין: "עד שהתחילו לכתוב מצחפים, לא הייתה הבחנה, כמו היום, בין המגילה (ספר התורה) המשמשת לקדושה ולקריאה בבית הכנסת ובין המצחף המשמש לקריאה חילונית. היו אז רק מגילות, מקצתן שימשו לעניינים שבקדושה, ומקצתן שימשו בחול. במגילות החילוניות נוספו במשך הזמן גם הערות מסורה, ניקוד וטעמים, ואנו מוצאים קטעי מגילות חילוניות בגניזה. אך כתיבת מגילה שלא לצרכים שבקדושה הלכה ונתמעטה במשך הזמן" (עמ' 3).

"מגילה חילונית", להגדרתו של ייבין, אינה מגילה העוסקת בענייני חול, אלא מגילה שאין משתמשים בה בקריאה בבית הכנסת, ואין בה קדושת ספר תורה.¹ סימני הניקוד והטעמים, למרות חשיבותם הרבה לקריאה מדויקת בתורה ולשמירת מסורת הלשון, אסור היה לכתבם בספרי התורה עצמם, שהרי הם סימני עזר מאוחרים שנוספו בידי חכמי המסורה. לפיכך שימשו הסימנים האלה בספרים מיוחדים, "חילוניים".

לימים השתכללו והתפתחו הספרים האלה, והמשוכלל שבהם הוא "כתר ארם צובה", ספר בן כחמש מאות דפי קלף, המחזיק את התנ"ך כולו בניקודו ובטעמיו. כתר ארם צובה נשמר בשלמותו בקהילת תלֶב שבסוריה עד לשנת 1947, ואז ניזוק בפרעות וכמאתיים מדפיו אבדו. בשנים האחרונות נחשפו כמה וכמה עדויות של נוסעים שביקרו בעיר חלב והעתיקו מן הכתר פרטים שונים בענייני הכתיב, הפרשיות, הניקוד והטעמים. גילויים של המקורות האלה מעשיר את ידיעותינו על כתר ארם צובה ומשלים במידת מה את החיסרון שבאבדן דפי הכתר. לכמה מן הנתונים האלה נודעת משמעות הלכתית בנוגע לכתובת חמש המגילות ולכתובת מגילות נביאים שבהן קוראים את ההפטרה בבית הכנסת.

העדויות החדשות על הכתר מפורטות במהדורה החדשה בסעיף מיוחד (בעמ' 14). נאמר שם כי ישי בן עמרם הכהן עמאדי הגיה במאה השש-עשרה על פי הכתר טופס דפוס של התורה ורשם פרטים על הכתיב ועל צורת השירות. יעקב ספיר מירושלים תיאר את הכתר בשנות השישים של המאה הי"ט בספר מסעותיו, וכן שאל ונענה בדבר כתיבתן של כמה מאות תיבות מתוכו והדפיס את

התשובות בכתב העת "הלבנון" ובחוברת בשם "מאורות נתן". באותה תקופה שלח הרב שלום שכנא ילין שליח מירושלים ובידו טופס של תנ"ך, ובשוליו רשם השליח את פרשיות נביאים וכתובים של הכתר ומאות פרטי נוסח נוספים; פרופ' מ"ד קאסוטו נסע לארם צובה בשנת 1943, בדק את הכתר והעתיק ממנו רשימות מסורה ופרטי נוסח, שעל פיהם אפשר לשחזר את נוסח הכתיב של התורה, את הפרשיות הפתוחות והסתומות בתורה ועוד.

מאחורי כל אחת מן העדויות האלה מסתתרת פרשה היסטורית מרתקת, וגם דרך גילוי של העדויות האלה מעוררת את הדמיון. אולם לכל אלה לא היה מקום בספר שלפנינו, והקורא מופנה אפוא לעיון נוסף ברשימה הביבליוגרפית הבאה בסוף הסעיף.

בין התצלומים הבאים בספר יש כמה תצלומים של כתר ארם צובה. בתצלום בעמ' 12 אפשר להבחין כי בראש כל עמוד, בתחתיתו ובשוליו באות הערות בכתב זעיר. אלו הן הערות המסורה הגדולה והקטנה, שמטרתן לשמר במדויק את נוסח המקרא.

הערות המסורה הן ענייני של החלק הראשון בספר. סעיף ארוך במיוחד עוסק במונחי המסורה ומסביר אותם אחד לאחד בסדר האלף-בית, בלוויית הדגמות (עמ' 72-92). בין מונחי המסורה האלה באים כמה מונחים שנתקבלו בדקדוק העברי, והם משמשים עד היום: **דגש ורפה**, **מלעיל ומלרע**. מעניין להיווכח כי בספרות המסורה יש לכל אחד מהם שפע של משמעויות, ורק אחת מהן היא שנתקבלה בימינו. למשל: המונח **רפה** משמש לציון ניקוד אותיות בוכ"ל בשווא, בניגוד לניקוד היידוע, הנקרא **דגש**. על המילה **נִתְּךְ** (ברי' כג ט) מעירה המסורה "י"ג רפי": שלוש-עשרה פעמים המילה רפה, כלומר האות וי"ו שוואה והאות יו"ד רפה, וזאת בניגוד לצורה **נִתְּךְ**, שהיא הצורה הדגושה. גם ניקוד אות גרונית בחטף ולא בשווא פשוט נקרא לפעמים **רפה**, כגון בתיבת **רַעַמְסֵס** (שמי' א, יא), שהמסורה מעירה עליה "לי רפי": המילה יחידאית במי"ם רפה, כלומר כאן עי"ן בפתח (שנתגלגל מן החטף), ואילו בשאר המקומות עי"ן שוואה: **רַעַמְסֵס**.

המונח **מלרע** מציינ, כבימינו, מילה המוטעמת בהברתה האחרונה. אולם יש מקומות שבהם המונח משמש במשמעות אחרת ומציינ אותיות בוכ"ל המנוקדות בשווא (בניגוד לניקוד היידוע, הנקרא **מלעיל**), ממש כמשמעות המונח **רפה** שראינו לעיל. למשל: על המילה **בְּשָׂאָת** (וי' יג, ז) המסורה מעירה: "חד מן י"א זוגין חד מלרע וחד מלעיל נסבין ב' ברי' תיבותא" - אחד מרשימת 11 זוגות של תיבות שבראשן בי"ת, בתיבה אחת היא שוואה (או מנוקדת בחיריק לפני שווא) ובחברתה היא מנוקדת בתנועה. בת זוגה של המילה **בְּשָׂאָת** (בפרשת נגעים, בפסוק "וּמַחֲנִית בְּשָׂרְ חַי בְּשָׂאָת") היא המילה **בְּשָׂאָת** בפסוק "וְהָיוּ הַבְּדִים עַל שְׂתֵי צַלְעוֹת הַמְּזַבֵּחַ בְּשָׂאָת אֹתוֹ" (שמי' כז, ז). מתגלה פה תכונה אופיינית של המסורה, המצרפת מילים דומות בהגיתן גם כאשר משמעותן שונה לגמרי: סוג של נגע לעומת צורת מקור מלשון "נשיאה".

במקום אחר בספר (בעמ' 110-112) מתברר כי שורשיה של הפעילות המסרנית קדומים, וכבר במדרשים, ואפילו בקדומים שבהם, אפשר לגלות ניצנים ראשונים של פעילות מסרנית ומונחי מסורה. כך למשל נאמר בבראשית רבה יב, ו על הפסוק "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם" (ברי' ב, ד): "כל יתלדתי שנאמר בתורה חסרין בר מן תריין [=חוף משניים]: אלה תולדות פּרָץ' (רות ד, יח) והדין

ביסודו, יוכל ללמוד על התפתחותם של חקר המסורה וחקר טעמי המקרא בשלושים השנים האחרונות. מספרם של החוקרים העוסקים בתחומים האלה אינו גדול, אולם בכל זאת נתפרסמו בשנים האחרונות כמה וכמה מחקרים חשובים, המרחיבים את ידיעותינו על בעלי המסורה ועל שיטותיהם. רוב החוקרים העוסקים בתחומים האלה פועלים בארץ, אולם גם ברחבי העולם – בארצות הברית, בצרפת, בבריטניה, בספרד ובארצות נוספות – פועלים חוקרים המפרסמים את מחקריהם בבימות שונות.

אף שמו של הספר השתנה, ועתה הוא נקרא "המסורה למקרא", ולא "מבוא למסורה הטברנית" כשמו הקודם. שולבו בו פרקים המתארים את המסורה הבלבית ואת השיטות השונות של טעמי המקרא: המערכת הבלבית, המערכת הארץ-ישראלית והמערכת המשמשת בכתבי יד שניקודם ניקוד טברני מורחב. השוואת המערכות האלה אל המערכת הטברנית המשמשת עד ימינו יש בה כדי ללמד על התפתחותם של הטעמים. אזכיר פה פרט אחד לבקיאים בטעמי המקרא של ספרי אמ"ת (איוב, משלי ותהילים): בניקוד הטברני המורחב יש הבחנה בסימון הרביעים. הטעם שייבין מכנה **רביע מוגרש בלי גרש** מסומן בצורה שונה מן הטעם **רביע מוגרש** (עמ' 227). עובדה זו תומכת בדעתו של הרב מרדכי ברויאר הרואה בהם שני טעמים נפרדים.²

למרות העריכה החדשה עמד ייבין על כך שלא תשתנה שיטתו הדיקטית של החיבור: הספר נחלק לסעיפים סעיפים, הממוספרים ברציפות מתחילת הספר ועד סופו. בסופי הסעיפים באה רשימה ביבליוגרפית השייכת לאותו הסעיף, והיא מאפשרת ללומד למצוא באופן ישיר וקל חומר שבו יוכל להעמיק ולהרחיב את עיונו בנושא הסעיף. כאשר יש צורך בהפניה ממקום למקום בספר, היא נעשית על פי מספר הסעיף. בעריכה החדשה של הספר חלו שינויים ניכרים, והסעיפים מוספרו מחדש. בסוף הספר נוסף מפתח נרחב, ובעזרתו יכול המעיין למצוא את מבוקשו בספר.

פרופ' ישראל ייבין הגיע השנה לגבורות, ומאורע זה צוין בערב עיון שערכה לכבודו האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (ביום כ"א בטבת תשס"ג). הספר "המסורה למקרא" יוצא עתה לאור בהוצאת האקדמיה ללשון העברית. ישראל ייבין חבר בשני המוסדות החשובים האלה, וקרוב לארבעים שנה עבד במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. הספר המתפרסם כעת יתרום רבות להגברת העניין במסורה וישמש אבן יסוד בלימודי התחום החשוב הזה.

מפי שליחי החיבור שנקראו להתפלל בשם הציבור. ונהפוך הוא בשירי החול, שיעודם שונה ותפקידם שונה ואף נמנעיהם שונים" (עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975, עמ' 7).

2. מרדכי ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 218-219.

[=וזה, כלומר ברי' ב, ד]. ובמדרש במדבר רבה (כג, יג) נאמר: "יצור ילדך תשי' (דבי' לב, יח) – התשתם כוחו של יוצר. יוד זעיר ולית בקריא כוותיה". הנה לפנינו שימוש קדום של מונח המסורה **לית דכוותיה**, המציין מילה יחידאית וקיצורו ל', הוא הערת המסורה הנפוצה ביותר.

פרופ' ישראל ייבין כתב שני ספרי מחקר גדולים – "כתר ארם" צובה, ניקודו וטעמיו" ו"מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבלבלי" – ויצירות אלה היו היסוד העיקרי לזכייתו בפרס ישראל בשנת תשמ"ט. לשני הספרים החשובים האלה נזקקים החוקרים המובהקים העוסקים בתחומי המחקר האלה. רבים יותר הם הנזקקים לחיבורו השלישי, "מבוא למסורה הטברנית", העומד ביסוד הספר שלפנינו. במובן מסוים אפשר לומר כי חשיבותו אינה פחותה מזו של שני חבריו.

החיבור הזה הופיע בפעם הראשונה בשנת תשל"ב (1972). שנים ספורות קודם לכן החל ייבין ללמד בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית בירושלים, והוא חש צורך בחוברת מבוא שתלווה את שיעוריו בנושא המסורה. בהקדמה לחוברת כתב ייבין בצניעותו כי הביא בה "אך עיקרי העניינים, בעיקר לפי מה שנדרש מן התלמידים לדעתם, ובתוספת מעטה למעוניינים להרחיב ידיעותיהם". החוברת הופיעה בהוצאת אקדמון, בכריכה רכה, והיא כתובה במכונת כתיבה. סימנים רבים, כגון סימני הטעמים והגעיות, סרטט ייבין

במו ידיו. אולם במקומות רבים בארץ ובעולם הוכר מעמדו החשוב של החיבור הזה כספר היסוד והמבוא המקיף ביותר בתחום המסורה.

במשך השנים נדפסה החוברת מחדש כמה פעמים – ובכל פעם הוסיף לה ייבין תיקונים וקטעי תוספת. למשל, בהדפסה הרביעית (משנת תשמ"ג) נוספו בסוף החוברת פרקים העוסקים בנסיגת הטעם, בשווא ובדגש.

בשנת 1980 יצאה בארה"ב גרסה אנגלית של החיבור, בעריכת א"י רוול, שהוא חוקר חשוב בתחום המסורה בזכות עצמו. בזכות התרגום הזה הפך החיבור לספר היסוד בנושא המסורה בקרב הלומדים והמתעניינים בלשון המקרא ובמסורה בכל העולם, יהודים ושאינם יהודים. לאחרונה השתתפתי בקונגרס השבעה עשר של הארגון הבינ-לאומי לחקר המסורה בקמברידג' שבאנגליה ונוכחתי לראות כי רבים מן הדוברים הזכירו את ספרו זה של ייבין כנקודת המוצא למחקריהם. מי שישווה את הספר "המסורה למקרא" אל החוברת העומדת

1. השווה לעניין זה את ההבחנה בין שירת הקודש לשירת החול: "האבחנה בין שתי המחלקות של השירה העברית נעשית לא על-פי תוכן השירים, לא על-פי נושאייהם ולא על-פי אווירתם, אלא על-פי יעודם. היצירות השייכות לתחום שירת-הקודש, הצד השווה שבהן הוא שכולן, כמעט ללא יוצא מן הכלל, נועדו לשרת טכסים דתיים ולהיות נאמרים במעמדים מסוג זה, בין מפי הציבור ובין

כתובת הבעלים בכתב יד הנביאים מקהיר (המתואר בעמ' 16-18 בספר)